Ҹавидин әдәбијјата бахышы

ҺҮСЕЈН Ҹавидин әдәбијјата вә сәнәтә бахышы онун һәјат тәҹрүбәсиндән вә һәјата олан мүнасибәтиндән доғулмуш вә инкишаф етмишдир. Кәнҹлик илләринин чәтинликләри, бөјүдүјү вә тәһсил алдығы јерләрин ағыр вә дөзүлмәз күзәраны, шаири «аҹы-аҹы һәгигәтләри» әкс етдирән әдәбијјатын тәрәфдарына чевирмишдир. Бу мә'нада Һ. Ҹавидин әдәбијјата бахышынын илк аддымлары онун әдәбијјата — ше'р вә драматуркијаја кәлишини тарихән габагламышды. О, Гурбанәли Шәрифзадәнин үнванына көндәрдији мәктубларында әдәбијјата өз севкисини ифадә етмәклә јанашы, бәдии јарадыҹылығын мөвзу, мәгсәд вә вәзифәләриндән дә кениш бәһс етмишдир. Инсан гәлбинин сарсынтыларыны вә мәшәггәтләрини өз көзләри илә көрән Ҹавид, Мирзә Ҹәлилин «Өлүләр» пјесини мәһз «һәјаты әкс етдириб аҹы бир фәрјад гопардығына» көрә гијмәтләндирирди.

Һ. Ҹавидин әдәбијјатын идејалылығы, бәдии әсәрин охуҹуја тә'сири мәсәләләри һаггында көрүшләри охудуғу китаблардан алдығы шәхси тәәссүрат нәтиҹәсиндә формалашмаға башламышдыр. Көркәмли сәнәткар сонралар јаздығы мәгаләләриндә әдәбијјатын инсан мә'нәвијјатында ојнадығы мисилсиз ролу көрүр вә дәјәрләндирирди. Ҹавид сөзүн хүсуси әһәмијјәт дашыдығыны нәзәрә алараг, «сөз сөјләјәнин јахшы бир гәлбә, парлаг бир виҹдана, көзәл бир әхлага, һәгиги бир мә'лумата малик олмасы» зәрурилијиндән данышырды. Һәтта о, фолклордан кәлән мотивләр әсасында сөзү ән јүксәк зирвәјә галдырырды:

Севкидән хошму сәнҹә атәш, кин
Јох, гылынҹ сөз гәдәр дејил кәскин.

Һ. Ҹавид ајры-ајры јазычылар барәсиндә данышанда да өзүнүн әдәбијјата бахышыны ифадә едир вә сәнәт һаггында мүлаһизәләрини ирәли сүрүрдү. О, сәнәткар гүдрәтини мә'наландырмаг мәгамларында даһа чох өз вәтәндашлыг мәс'улијјәтини нүмајиш етдирирди: «Шекспир кими бөјүк философларын нүфузлу, мәтин, сарсылмаз вә кәскин фәлсәфәләри, шүбһәсиз ки, һәр инкилисдә, бүтүн халг руһунда бөјүк вә сәмими бир тә'сирә маликдир». Бу, сәнәтин әбәдилијинә сәнәткарын мүтәфәккирлији илә зәманәт вермәк мәс'улијјәти иди.

Һ. Ҹавид јазычыны әзән вә буховлајан иҹтимаи мүһитә гаршы өз үсјанкар сәсини уҹалдырды. О, Намиг Камалы тә'гибләрә мә'руз гојан, Абдулла Суру чарәсиз хәстәликлә јолухдуран Әбдүлһәмид идарә үсулуна гаршы кәскин мүнасибәт бәсләјирди. М. Ә. Сабир һаггында исә үрәк ағрысы илә јазырды: «О ләтиф вә дүшкүн сима һала көзүмүн өнүндә тәҹәссүм едиб дурур. Гафгазелә надир бир вүҹуда чәтинликлә малик ола биләр». Бүтүн бу јанғылар Һ. Ҹавидин сәнәтин вә сәнәткарын инкишафында иҹтимаи мүһитин ролуна вердији хүсуси мә'нанын тәзаһүрләри иди. Һәтта әдиб мүһити, исте'дадын өзүнә белә әсас замин һесаб едир вә чалышмағы, зәһмәти бәдии јарадыҹылыг үчүн зәрури кејфијјәтләрдән сајырды.

«Игбал» гәзетинин 1914-ҹү илдә чыхан бир нечә нөмрәси көстәрир ки, Һ. Ҹавид јарадыҹылыг азадлығынын мүбариз тәрәфдарларындан иди. О заман шаирин «Севинмә, күлмә, гузум» ше'рини «Шәлалә» журналында чап едән редактор Х. Х. Сабирбәјзадә һәмин ше'рин ики мисрасыны «редактә» етмишди. Бу исә мә'на ујғунсузлуғуна кәтириб чыхартдығына көрә Һ. Ҹавид өз е'тиразыны билдирмиш вә сәнәткар мүстәгиллијини мүдафиә етмишдир. Ејни заманда Һ. Ҹавид тәнгид барәдә бу күн белә мүасирлијини итирмәјән нәтиҹәјә кәлмишди: «Тәнгидин үслубу о дејилдир ки, башгасынын кәламыны... башга шәклә салыб нәшр етсин; бәлкә мүнәггид борҹлудур ки, тәнгид етмәк истәдији кәламы ејнән дәрҹ етдикдән сонра өз мүлаһизәләрини әлавә ејләсин».

Һ. Ҹавид јени иҹтимаи-сијаси шәраитә ујғун кәлмәјән жанрларын инкишафына о гәдәр дә үмид бағламырды. О, А. Шаиглә бирликдә чап етдирдикләри «Әдәбијјат дәрсләри» китабында јазырды: «Бу күн әфкар вә һиссијјатын о гәдәр инҹә фәргләри вардыр ки, бунлары мүәјјән бир гафијә илә тәкрарланиб кедән јүз бејтли бир гәсидәјә сығышдырмаг габил дејилдир». Бу мә'нада Һ. Ҹавид јени дөврә ујғун кәлән јени мәзмунлу вә формалы әдәбијјатын тәрәфдары иди. Тәгдирәлајигдир ки, бу новаторлуг уғрунда мүбаризә онун өз фәалијјәти илә дә реаллашмышды.

Һ. Ҹавид хәјалы, «хәјал» образыны ше'рин ајрылмаз тәркиб һиссәләриндән бири кими мүәјјәнләшдирирди. Һәмчинин көзәл гызла ше'ри гаршылашдырыр вә көзәллијин романтикасы илә романтик ше'р арасында алагә вә јахынлыг көрүрдү. Ејни заманда Һ. Ҹавид өз сәнәт принсипләриндән бирини белә ифадә едирди:

Мән ачыг ше'рдән дә һәзз едирәм,
Фәгәт кизли ше'ри пәк севирәм.

Беләликлә, Һ. Ҹавид әдәбијјата бахышында өзүнүн мәнсуб олдуғу романтизм јарадыҹылыг методунун тәләбләрини дә мүдафиә етмиш вә нәзәри мүлаһизәләри илә бәдии јарадыҹылығы арасындакы гырылмаз вәһдәти горујуб сахламышдыр.

Камран ӘЛИЈЕВ,
филолокија елмләри намизәди.

Һ. ҸАВИДИН МӘКТУБУ

Азәрбајҹан ССР Мәркәзи Дөвләт әдәбијјат вә инҹәсәнәт архивиндәки шәхси фондлардан бирини — Азәрбајҹан ССР әмәкдар елм хадими, профессор Әзиз Шәрифин сәнәдләрини гајдаја саларкән Һүсејн Ҹавидин Ә. Шәрифә көндәрдији чап едилмәмиш бир мәктубу илә растлашдыг. Мәктуб Тифлисдә нәшр олунан «Пламја» журналында Һ. Ҹавидин ше'рләринин русҹаја тәрҹүмәси вә чапы илә әлагәдар јазылмышдыр. Бу мәктуб Ҹавидин ше'рләринин рус дилиндә чапы бахымындан мараг доғурур вә јәгин ки, ҹавидшүнаслары кәләҹәкдә бу саһәдә арашдырмалара сөвг едәҹәкдир. Мәктубун фотосурәтини вә мәзмунуну охуҹулара тәгдим едирик.

Маариф ТЕЈМУРОВ,
Азәрбајҹан ССР Мәркәзи Дөвләт әдәбијјат вә инҹәсәнәт архивинин директор муавини.

«Пәк мөһтәрәм Әзиз!

Бу күнләрдә бир гач кәрә түркҹә (азәрбајҹанҹа — РЕД.) «Коммунист» гәзетәси идарәсиндән бәни чағырыб дејирләр ки, «Пламја» бизә јазмыш ки, әсәрләриндән бир-икисини көндәрәлим. Һәм сән һәгг-тәлиф алырсан, һәм дә «Пламја» идарәсиндәки мүтәрҹимләр...

Ондан башга, Бакыда бир рус шаирәси, бир түрк тәләбә илә кичик мәнзумәләримдән бир гачыны башга шаирләринки илә бәрабәр тәрҹүмә етдикләриндән шимди әсәрләрдән бә'зиләрини тамамилә тәрҹүмә едиб, әсл мүәллиф һаггы да вермәк истәјирләр. Инди бу башағрысында мәгсәд бу ки, «Пламја» әкәр јалныз тәрҹүмә едәҹәјим јазыларда сәнә һәгги зәһмәт вериб дә мүәллифи (јә'ни бәни) һагсыз-һүгугсуз бир бурахаҹаг олурса, о заман бир сәтир белә јазылыб зәһмәт чәкилмәмәсини риҹа ејләрәм. Иштә бу гәдәр!..

Бу хүсусда фикрини јазыб билдирмәни истәрәм. Әкәр пәсмијјәт лазым кәлирсә, зәрәр јох, бән әсәрләримдән («Коммунист») васитәсилә доғру («Пламја»ја) көндәрәрәм. О да мәним һүгугуму тә'мин етмәклә бәрабәр истәдики кими тәрҹүмә етдирәр.

Баги әрзи-еһтирам!

Һ. ҸАВИД.
7 ијул 1923-ҹү ил».

МУСИГИ

«Һүсејн Ҹавид» ораторијасы

ИСТЕ'ДАДЛЫ бәстәкар Рамиз Мустафајевин мусиги иҹтимаијјәтинин сәрәнҹамына вердији јени әсәри көркәмли шаир вә драматург Һүсејн Ҹавидин анадан олмасынын 100 иллијинә һәср етдији «Һүсејн Ҹавид» (либреттосу Рәфиг Зәка Хәндандыр) ораторијасыдыр.

Беш һиссә кими дүшүнүлмүш бу ораторијада бәстәкар оркестрләшдирмәдән, соло-вокал, хор вә симфоник мусигинин мүасир ифадә васитәләриндән, полифоник вә һармоник јазы үсулундан, классик муғам вә халг мусигиси көкләриндән мәһарәтлә истифадә едә билмишдир. Мүәллиф мусиги образлары илә бөјүк шаирә олан еһтирамыны, мәһәббәтини инандырыҹы шәкилдә ачыб көстәрир. Ораторијаны динләдикҹә шаирин кәркин һәјаты вә илһамлы јарадыҹылығы көзләримиз өнүндән кәлиб кечир.

Биринҹи һиссә шаирә бир нөв мүраҹиәтдир. Бәстәкар бу һиссәни сәрбәст шәкилдә јазмышдыр. Бурада Ҹавидин бир нөв «јарадыҹылыг портрети»ни тәсвир етмәјә чалышыр. Бүтүн бунлары бәстәкар әсас е'тибарилә мүрәккәб чохсәсли јазы үсулундан — ф у г а т о формасындан истифадә едәрәк вермишдир.

Ораторијанын икинҹи һиссәси бир нечә бөлмәдән ибарәтдир. Биринҹи — лирик бөлмә оркестрин мүгәддимә сәҹијјәли мөвзусунда әкс олунур. Бу, мусиги бахымындан муғамвари бир бөлмәдир. О, инкишаф едир вә кулминасијада хор вокализ охума илә оркестрә гошулур.

Бу бөлмәдә хор бир нөв мусиги аләтләринин сәсләнмәси кими гавранылыр. Бәстәкар биринҹи һиссәдә олдуғу кими, бу бөлмәнин хор партијасында да көзәл полифоник бир лөвһә (фугато) јарадыр. Мәһз бу лөвһә силсилә дахилиндә мүстәгил бир һиссә ролуну ојнајыр.

Орта бөлмәдә солистә (гадын сәси) кениш јер верилмишдир. О, оркестрин мүшајиәтилә тәк охујур. Солистин мәлаһәтли мусиги илә охудуғу ше'р мисралары Һ. Ҹавидә мүраҹиәт кими сәсләнир.

Солист-муғәнниин партијасынын сонракы инкишафы артыг речитатив хасијјәт алыр.

Солист өз партијасыны битирдикдә она хор гошулур. Артыг мусиги өз чаларыны дәјишир. Биз драматик характерли мусиги мөвзулары ешидирик. Бу, икинҹи һиссәнин үчүнҹү бөлмәсидир. Бөлмә шад бир әһвал-руһијјәдә, апофеоз шәкилдә тамамланыр.

Ораторијанын үчүнҹү һиссәсинә никбин характерли мусиги хасдыр. Бу һиссәдә мүәллиф өз фикрини долғунлугла ифадә етмәк үчүн мусиги гурулушунда даһа чох ишләнән үчһиссәли формадан истифадә етмишдир. Бу, сөзүн әсл мә'насында шаирә мәдһијјәдир. Өзү дә әруз өлчүсүндә јазылмышдыр.

Бәстәкар гыса вә узун һеҹалардан ибарәт әруз ритмини хор партијасында (4/4 вә 4/3 өлчүсүндә) дәгигликлә сахламыш, онун әсасында декломасија сәҹијјәли бөјүк мусиги лөвһәси јарада билмишдир.

Дөрдүнҹү һиссә олдугҹа лирик бир һиссәдир. Бу һиссә дә үч бөлмәдә гурулмушдур. Оркестрин ифадәли «кириш»индән сонра гадын хору (сопрано вә алт) Һ. Ҹавидин һәјәҹанларыны, вәтәндән узагларда кечирдији изтираблы күнләрини «нәгл едир». Әввәл һәзин сәслә башланан гадын хоруна сонрадан киши сәсләри дә гошулур. Кетдикҹә мусиги өз аһәнкыны дәјишир. О, һәјәҹанла вә драматик сәсләнир. Бу инкишаф просесиндә оркестрин вә рәнкарәнк «оркестрләшдирмәнин» ролуну да хүсуси гејд етмәлијик. О, хорун мөвзусуну давам етдирәрәк мусигини тәдриҹән драматикләшдирир.

Јенидән таныш мелодија... Артыг гадын хорунун ифасында үчүнҹү бөлмә (реприза-тәкрар) ешидилир. Хор бурада ејни заманда әсәрин икинҹи һиссәсиндәки солистин мөвзусуну бир даһа јада салыр.

Ораторијанын сон — бешинҹи һиссәси шән, никбин әһвал-руһијјәдәдир. Бүтүн һиссә боју үмумхалг бајрамы — бөјүк шаирин 100 иллик јубилеји тәрәннүм олунур.

Мүрәккәб үчһиссәли формада јазылмыш бу һиссә әмәк адамларымызын, мәдәнијјәт ишчиләринин, демәк олар ки, бүтүн халгын өз севимли шаиринә һөрмәтини, мәһәббәтини васф едир. Ораторијанын бу јекун һиссәси Һүсејн Ҹавидә бир һимн кими сәсләнир.

Әсәр көркәмли әдибин хатирәсинә дәјәрли төһфәдир.

Рамиз ЗӨҺРАБОВ,
сәнәтшүнаслыг намизәди.

БӨЈҮК СӘНӘТКАР

Азәрбајҹан КП МК-нын бөјүк мүтәфәккир, шаир-драматург Һүсејн Ҹавидин 100 иллик јубилеји һаггында гәрарыны республиканын әдәби иҹтимаијјәти вә мәдәнијјәт хадимләри бөјүк севинҹлә гаршылады.

М. Әзизбәјов адына Азәрбајҹан Дөвләт Академик Драм Театры бу гәрара ҹаваб олараг бөјүк драматургун јубилејинә әлибош кәлмәди. Үмумијјәтлә, театр драматургун пјесләринә дәфәләрлә мүраҹиәт етмишдир. Һүсејн Ҹавидин пјесләри бир нечә актјор нәслинин јетишмәсинә сәбәб олмушдур. А. М. Шәрифзадә, Ү. Рәҹәб, С. Руһулла, М. Давудова, М. А. Әлијев, К. Зија, Р. Тәһмасиб, А. Кәрајбәјли, М. Сән'ани, М. Мәрданов, И. Һидајәтзадә, Р. Әфганлы, А. Гурбанов, Һ. Гурбанова кими сәнәткарлар Һүсејн Ҹавидин «Шејх Сән'ан», «Иблис», «Шејда» пјесләринин сәһнә һәјатында өз сөзләрини демишләр.

Илләр кечдикҹә Азәрбајҹан сәһнәси нәинки јухарыда адларыны чәкдијимиз пјесләрлә бәзәнир, сонракы илләрдә «Сәјавуш», «Хәјјам», «Кнјаз» пјесләри дә өз сәһнә тәҹәссүмүнү тапыр.

Әламәтдар һалдыр ки, театрын орта нәслинә мәнсуб актјорларымыз да бу пјесләрлә јетишир, боја-баша чатыр. Һ. Турабов, С. Рзајев, Ш. Мәммәдова, Һ. Гурбанов, К. Худавердијев, Б. Әскәров, Р. Әзимов, Р. Мәликов, Ә. Гәдиров вә башгалары.

Өзүмү хошбәхт сајырам ки, Һүсејн Ҹавидин дөрд пјесиндә иштирак етмәк мәнә нәсиб олмушдур. «Хәјјам»да Һәсән Саббаһ, «Кнјаз»да Шакро, «Иблис»дә Иблис. Нәһајәт, телевизијада һазырланмыш «Топал Тејмур» тамашасында Тејмур. Театрын коллективи бөјүк јазычынын јарадыҹылығына мүраҹиәт етдикҹә тамашачылар һәјата сонсуз вурғунлуг, Инсан вә Заман кими фәлсәфи, сијаси-иҹтимаи проблемләрлә растлашыр. Бу исә о демәкдир ки, Һүсејн Ҹавид јарадыҹылығы әдәби иҹтимаијјәт үчүн, инсанлар үчүн һәмишә мүасир олмуш вә онларын бәдии-естетик зөвгүнүн формалашмасында мүһүм рол ојнамышдыр.

Гурулушчу режиссор, ССРИ халг артисти, профессор М. Мәммәдов тәсадүфи дејил ки, мәһз «Иблис» пјесинә мүраҹиәт етмишдир. Пјесдә, һәм дә режиссор јозумунда Иблис сурәти иблислији ифшаедиҹи бир рол кими әһәмијјәт дашыјыр. Мүәллиф санки инсанлара үз тутуб дејир: Иблис јохдур, лакин иблислик вар.

Театрын бу гурулушунда бөјүк бир актјор коллективи чыхыш едир. Артыг театрын чох кәнҹ актјорлары, бәлкә үчүнҹү актјор нәсли бу драматуркијадан бәһрәләнир, боја-баша чатыр. Тамаша республика иҹтимаијјәти тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилиб. Партија вә һөкумәт тамашанын јарадыҹы һеј'әтинин бир нечә үзвүнү јүксәк фәхри ада — республика Дөвләт мүкафатына лајиг көрүб. Бу јүксәк гијмәт биз театр ишчиләрини даһа бөјүк сәнәт гәләбәләринә руһландырыр.

Һамлет ХАНЫЗАДӘ

Јубилеј нәшрләри

АЗӘРБАЈҸАН әдәбијјатынын көркәмли нүмајәндәси, мәнзум драм жанрынын баниси Һүсејн Ҹавид, XX әср Азәрбајҹан романтизминин нәһәнк симасыдыр. Шаир-драматург мүрәккәб бир һәјат вә јарадыҹылыг јолу кечмиш, халгымыза мисилсиз бир ирс гојуб кетмишдир. Өмрү боју һәгигәти васф едән вә даим һәгигәт ахтаран, өз доғма халгыны хошбәхт, јүксәк көрмәк арзусу илә јашајан бу һуманист руһлу шаирин јарадыҹылыг гајәси вә идејалары бу күн дә актуалдыр.

Бөјүк шаирин јүз иллик јубилеји әрәфәсиндә нәшријјатларымыз бир чох китаблар нәшр етмишләр. «Јазычы» нәшријјаты Ҹавидин әсәрләрини Туран Ҹавидин тәртибиндә дөрд ҹилддә бурахаҹагдыр. Биринҹи вә икинҹи ҹилд артыг охуҹуларын ихтијарына верилмишдир. Үчүнҹү ҹилд бу күнләрдә чапдан чыхаҹагдыр. Нәфис тәртибатла чап олунмуш әсәрләринин биринҹи ҹилдинә шаирин «Кечмиш күнләр», «Баһар шәбнәмләри», «Ше'рләр силсиләси», «Азәр» поемасы, «Ана» вә «Марал» пјесләри дахил едилмишдир.

Икинҹи ҹилди исә драматургун 1912—1920-ҹи илләрдә јаздығы драм әсәрләри әһатә едир. Әсәрләрә верилән иллүстрасијаларын мүәллифи О. Садыгзадәдир.

Бундан башга, рус дилиндә Һүсејн Ҹавидин пјесләри ики ҹилддә чапдан чыхмышдыр. Өн сөздә Јашар Гарајев драматургун романтизми һаггында мараглы сөһбәт ачыр. Әсәрләри рус дилинә В. Портнов, В. Зајтсев, В. Асланов тәрҹүмә етмишләр.

Һ. Ҹавидин «Сечилмиш сәтирләр» китабы да рус дилиндә охуҹулара тәгдим олунмушдур. Бураја драматургун мүхтәлиф илләрдә јаздығы лирик ше'рләри, «Азәр» поемасындан парчалар вә бир сыра пјесләриндән рус дилиндә илк дәфә парчалар верилиб. Әсәрләри Ј. Гумилев, В. Портнов, Ј. Козловски, А. Грич, С. Мәммәдзадә, М. Синелников, Л. Озеров, О. Шестински, Б. Голлер тәрҹүмә етмишләр.

«Јазычы» нәшријјаты ејни заманда Һ. Ҹавидин «Сечилмиш әсәрләри»ни рус дилинә сәтри тәрҹүмәләрлә бирликдә нәшр етмишдир. Бураја онун лирик ше'рләри вә пјесләри дахилдир. Ше'рләри рус дилинә С. Мәммәдзадә, «Иблис» пјесини Ч. Мәммәдов, «Ана» вә «Учурум» драмларыны В. Рүстәмзадә сәтри тәрҹүмә етмишләр.

Һ. Ҹавидин анадан олмасынын 100 иллији илә әлагәдар Азәрбајҹан КП МК-нын гәрарына әсасән нәшр едилән китаблар ичәрисиндә тәдгигатчы Гулам Мәммәдлинин «Ҹавид өмрү боју» китабы охуҹулара ән јахшы һәдијјәдир. Һуманист һиссләр чарчысы, фәлсәфи драмлар мүәллифи Һүсејн Ҹавидин һәјат вә јарадыҹылыг салнамәсини әкс етдирән бу китаб ҹавидшүнаслыгда ән кәрәкли арашдырмалардандыр.

Ҹавидин поезијасына вә драматуркијасына, ејни заманда ҹавидшүнаслығын актуал мәсәләләринә даир дүшүнҹәләрини вә хатирәләрини охуҹулара тәгдим едән профессор Меһди Мәммәдов китабыны «Аҹы фәрјадлар, ширин арзулар» адландырмышдыр. «Кәнҹлик» нәшријјаты китаба нәфис шәкилдә тәртибат вермишдир.

Рәфиг Зәка Хәнданын «Билик» нәшријјатында бурахылан «Ҹавид сәнәти» әдибин ше'римизә кәтирдији јениликдән, сәнәткарын хәлгилијиндән, шаирин кәләҹәјә мүнасибәтиндән бәһс едир.

Әждәр Исмајыловун «Дүнја романтизми ән'әнәләри вә Һүсејн Ҹавид» китабы да «Јазычы» нәшријјатынын мәһсулудур.

Бунлардан башга, «Кәнҹлик» нәшријјатынын јубилејә һәср етдији «Ҹавиди хатырларкән» (мәгаләләр вә хатирәләр) китабы бир шәхсијјәт кими Ҹавиди өјрәнмәкдә јахшы мәнбәдир. Бу топлунун редактору вә өн сөз мүәллифи Аббас Заманов Ҹавидин өмүр вә јарадыҹылыг јолуна нәзәр салыр, дөврә мүгајисәдә ишыгландырыр.

Бүтүн бунлар јубилеј әрәфәсиндә бөјүк Ҹавидин тәблиғи ишинә гијмәтли әдәби төһфә, ҹавидшүнаслыға јахшы һәдијјәдир.

Камилә НЕ'МӘТОВА

Рәссам Ариф Һүсејновун көркәмли драматург Һүсејн Ҹавидин әсәрләринә чәкдији иллүстрасијалар график чизкиләрин ајдынлығы, композисија бүтөвлүјү, профессионаллығы илә диггәти ҹәлб едир. Рәссам Ҹавид поезијасынын дәрин мәнтигини, романтик пафосуну јахындан дујмуш, орижинал рәсм нүмунәләри јаратмышдыр. О, «Иблис»ин хәјанәт долу дүнјасыны, «Шејх Сән'ан»ын изтираблар үзәриндә гурулмуш фаҹиәнә мәһәббәтини, «Ана»нын һамы үчүн доғма, бәшәри әзабларыны күҹлү рәсм емосијасы, мәнтиги илә ҹанландыра билмишдир. Һәмин иллүстрасија силсиләсиндән үч лөвһәни тәгдим едирик.

◆ Һ. Ҹавид — «Ана».
◆ «Шејх Сән'ан».
◆ Мүшкүназ Ҹавид — «Ҹавиди хатырларкән».

Поетик театрымызын баниси

СӘНӘТКАРЫН поетик театрынын модели, онун драматуржи гурулушу, сөз јох, өз дөврүнүн сосиал мүнасибәтләриндән, идеја мүбаризәләриндән тәҹрид едилә билмәз. Драматургун естетик идеалы мүасирләринин дүнјакөрүшү, һәјат дујуму илә гаршылыглы шәкилдә тәҹәссүм олунмушдур. Һ. Ҹавидин бәдии-фәлсәфи системи «Хәјјам»да, «Шејх Сән'ан»да, «Иблис»дә өзүнүн ајдын ифадәсини тапмышдыр. Онун образлар аләминдә дисһармонија јарадан бир сыра характерләр Ҹавидин дүнјакөрүшүндәки мүәјјән зиддијјәтләри ашкар едир. Лакин бу, һеч дә әдибин зәнкин вә орижинал поетик театрынын бәдии-фәлсәфи маһијјәтини вә бу театра хас бәдиилик вә образлылыг ганунијјәтини көрмәјә мане олмур.

Мүасирлик вә сәнәткарлыг дујуму илә ашыланмыш «Шејх Сән'ан» (режиссорлар А. Искәндәров вә Ә. Шәрифов), «Хәјјам» вә «Иблис» (режиссор М. Мәммәдов), «Афәт» (режиссор О. Гурбанов) тамашалары Ҹавид ән'әнәләринин парлаг инкишафы кими тамашачылара естетик зөвг бәхш еләмишдир.

Һ. Ҹавид дини рәвајәтләрлә әлагәли образлары сәһнәјә кәтирмәклә инсаны бәдии тәфәккүр мејданындан узаглашдырмаг фикриндә олмамышдыр. О, көзәллији вә үлвијјәти ифадә етмәк үчүн антиһуманист мејлләрдән төрәјән рәвајәтләрин бәлаларыны вә бүтүн бунларын инсан гәлбинә салдығы психоложи бөһранын долғун тәҹәссүмү нијјәтиндә олмушдур. О, инсан әмәлләри һаггында фикирләрини поетик диллә ифадәләндирир. Һадисәләрә поетик мүнасибәт, поетик ифадә үсулу исә ардыҹыл драматик мүбаризә просесинин характерини дәјишир, тәлгин күҹүнү әскилтмир. Белә бир просесдә Ҹавид көзәллик идејасыны садәҹә олараг ортаја атыб кәнарда дајанмыр. О, мә'налы көзәллијин мәнтигини поетик мүнасибәтлә тәсдиг едир.

Ҹавидин поетик театрынын мөһвәри — романтик вә лирик пафосудур. Бу исә реал һәјат дујумуна јад дејил, лакин һәмин пафосу сүн'и сурәтдә реалист үслуба табе етдирдикдә Ҹавид театры өз тәравәтини итирир. Башга сөзлә, Ҹавидин театрынын модели јүксәк поезијанын бүтүн дахили вә зәһни компонентләрини әһатә едир. Онун әсәрләриндә психоложи чаларлар, фәлсәфи дујум, романтик вә лирик пафос үзви шәкилдә бирләшмишдир. Драматург заманла мәканы, шәхсијјәтлә мүһити, идеалла имканлары гаршылашдырыр, әсәрин проблемләрини ҹанлы мүбаризә просесиндә әкс етдирир. Бу мә'нада поетик театр үслубу Ҹавидин һәм фикир вә образлы дүшүнҹә тәрзи, һәм дә онун дүнја дујумузу, һәм дә онун ифадә васитәсидир. Бу үслуб бәдии јарадыҹылығын чәтин нөвү олан драм жанрынын образлы фикир формасыдыр. Одур ки, Һ. Ҹавид театры мүасирлик дујғусу илә јанашы, һәм дә бөјүк ифачылыг мәдәнијјәти, поезија дујғусу илә јанашы, һәм дә бөјүк поезијанын ганунаујғунлугларыны, драматизми ифадәләндирмәји баҹаран исте'дадлар тәләб едир.

«Иблис» тамашасында мүасир дүнјаны фәлакәтә сүрүкләјән һијлә вә ријә илә зоракылыг принсипинә јол ачмаг истәјән рәјасәт ојунбазларынын мә'нәви ејбәҹәрликләринә гаршы иҹтимаи гәзәб һисси ојаныр, камалын, көзәллијин, һуманизмин тәнтәнәси тәсдигә јетирилир.

Әдибин поетик дили драматик һәрәкәти ләнкитмир, трагизмин характерини дәјишдирмир. Онун драматуркијасы инсанла заманы гаршылыглы рабитәдә, дөврүн зиддијјәт вә мүнагишәләрини һуманист руһда ифадә едир. Белә бир һуманизм исә мәшәггәтли, изтираблы мүбаризәдән кечир, хејирлә шәрин чарпышмасында бәркијир.

Драматургун бәдии тәфәккүрү дөврүнүн иҹтимаи-сијаси һадисәләри вә естетик тәләбләри илә бағлы шәкилдә формалашмышдыр. Онун поетик образлары һәјат һаггындакы дүшүнҹәләринин ифадәчиси олдуғу үчүн поезијасы һәрәкәтә чеврилмиш, һәјат мәсәләләри вә инсан характерләри һаггында зәнкин информасија вермишдир. Поетик дил вә ифадә тәрзи дүнјанын образларла дәркинә, емосионал тәҹәссүмүнә имкан јаратмышдыр. Ҹавидин поетик фикир модели вә онун мүрәккәб гурулушу һадисәләрин биткин композисијасыны, арзу вә идеалын романтик пафосуну әһатә едир. Бүтүн бунларын образлы вә поетик сәһнә тәҹәссүмү, мә'налы ифадәси актјордан вә режиссордан поетик сәһнә тәҹәссүмү, мә'налы ифадә, инандырыҹылыг, јүксәк сәһнә мәдәнијјәти, естетик зөвг истәјир.

Ҹавид театрынын емосионаллығы, инсанын азад һәјат идеаллары уғрунда мүбаризәси дини образларын мә'нәви аләми илә чарпазлашыр, дүнјәви дујғуларын реаллығына бә'зән көлкә салыр. Лакин бу, Ҹавид гәһрәманларынын әзәмәтини, естетик тә'сирини кичилтмир, мәнтиг дәринлијини сарсыда билмир. Өз әгидә вә инамындан дөнүб мәһәббәти уҹа тутан Шејх Сән'анын фаҹиәви һәјат јолу Ҹавидин көзәллик, үлвијјәт дујумунун тәсдигидир. Онун драматуркијасындакы образларын бир һиссәси реал тарихи шәхсијјәтләрдир. Онлар драматургун бәдии тәфәккүрүнүн идеја-естетик аләминин ифадәсинә, поетик мәзмунун дәркинә хидмәт едир.

Ҹавидин поетик театры лирик, драматик вә фаҹиә характерли образлара әсасланыр. Әдиб дүнјаны фәлакәтә сүрүкләјән гызғын бејинләри тамашачыларын гәзәб һәдәфинә чевирир, инсан вә һәјат һаггындакы һуманист фикирләрини театрын бәдии гүдрәти илә чатдырыр. Онун пјесләрдәки заман вә мәкан характерләрин ифадәсинә, бәдии бүтөвлүјүн тәҹәссүмүнә хидмәт едир.

Гејд етмәлијик ки, јени инсанын мә'нәви дүнјасынын формалашма просесинә фәал тә'сир көстәрмәк нијјәти илә 20-ҹи илләр театры вә драматуркијасында мүбаризәли ахтарышлар кедирди. Театр бир тәрәфдән көһнә зеһнијјәтин мүһафизәкарлығындан, зиддијјәтли иҹтимаи мүнасибәтләрдән, дикәр тәрәфдән јени һәјатын үстүнлүкләриндән бәһс едирди. Азәрбајҹан театрынын јени һәјат дујуму вахты кечмиш дүнјакөрүшүнү, онун фәлсәфәсини вә дүшүнҹә тәрзини инкар едир, тамашачылары бәшәри идеал уғрунда мүбаризәјә чағырырды. Ҹавидин поетик театры шәхсијјәт вә ҹәмијјәт, мүһарибә вә сүлһ, һуманизм вә мүстәбидлик проблемләрини тамашачыларын мүзакирәсинә верирди. Ҹавид јарадыҹылығынын гајә вә нијјәти феодал зеһнијјәтин ганунијјәтләрини, һәјат тәләбләрини, онун дәһшәтләрини образлы шәкилдә көстәрмәкдән, тамашачылары јени һәјат сәмтинә јөнәлтмәкдән ибарәт иди.

Әдиб бәдии образлар васитәсилә тамашачылара дејирди ки, амансызлыг, зүлмкарлыг көзәллији, әдаләти, бәшәри мүнасибәтләри инкар едир, инсани кејфијјәтләри өлдүрүр, дујғуну идрак ишығындан мәһрум едир, вәһши дујғуларын һаким мөвге тутмасына шәраит јарадыр. Ҹавид театрынын әсас хүсусијјәтләриндән бири дә будур ки, драматург поетик вә романтик пафосдан узаглашыб, фикир ифадәсини реализмин тәләбләри илә мәһдудлашдырмамышдыр. О, инсанын зәһири һәрәкәтләриндән чох, дахили дүнјасынын, психоложи аләминин дәринлијинә хүсусилә әһәмијјәт верирди.

Онун поетик театрында ағылла һиссин вәһдәти көзәллијин әсасы кими гәрар тутур. Бу ики кејфијјәт арасындакы гаршылыглы рабитә позулуб, таразлыг ортадан галхдыгда көзәллик өз үлви маһијјәтини итирир. Ҹавидин һәјат проблемләри инсанла мә'нәвијјаты арасында көрпү салыр. О, инсанлары хүлја аләминдә чырпынмаға, космик хаос ичәрисиндә үмидсизликлә долашмаға чағырмыр. Онун театры тамашачылары һәјат һәгигәтинә ачыг көзлә бахмаға, бәшәри идеаллары, үлвијјәти дәрк етмәјә сәсләјир.

Ҹавидин естетик идеалы, әсәрләринин драматик вә поетик гајәси чохҹәһәтли вә дәрин мә'налыдыр. Сән'ана, Хәјјама, Сәјавуша көрә һәјатын көзәллији — Вәтәнин, идеалын вә халгын көзәллијидир. Ҹавид театрындакы нифрәт вә гәзәб бәшәри е'тиразын ифадәсидир; о, көзәллијә е'тинасыз, севкинин үлвијјәтини дуја билмәјәнләрә гаршы тушланмыш нифрәтдир.

Бәдии јарадыҹылығын ишыглы ән'әнәләринин давам вә инкишаф етдирмәк нијјәти илә фолклордан, әсатир нүмунәләриндән ара-сыра бәһрәләнән Ҹавид мүасир дүнја драматуркијасында апарылан ахтарышлары 30-ҹу илләрдә јаздығы бә'зи пјесләриндә вермишдир.

Классик совет драматуркијасынын нәһәнк сималарындан бири олан Һ. Ҹавид драматуркијасы сосиалист реализми инҹәсәнәтинин тәләбләри ишығында дәрин мә'на тапыр.

Маһмуд АЛЛАҺВЕРДИЈЕВ,
сәнәтшүнаслыг намизәди.